

Przemoc rówieśnicza

Katarzyna Makaruk – Fundacja Dajemy Dzieciom Siłę

Spis zagadnień

- 215 Definicje
- 216 Skala przemocy rówieśniczej
- 225 Postawy i opinie na temat przemocy rówieśniczej
- 226 Konsekwencje
- 229 Bibliografia

Przemoc rówieśnicza jest najczęściej doświadczaną przez dzieci i młodzież kategorią wiktyimizacji (Włodarczyk, Makaruk, 2013). Niesie ona za sobą liczne konsekwencje dla zdrowia zarówno fizycznego, jak i psychicznego. Do przemocy rówieśniczej może dochodzić na terenie szkoły, w drodze do lub ze szkoły, za pośrednictwem internetu lub telefonu komórkowego (Komendant-Brodowska, 2014), ale także w kontekście pozaszkolnym, gdy do przemocy dochodzi ze strony rodzeństwa lub osób obcych.

Zjawisko przemocy rówieśniczej jest warunkowane przez wiele czynników. Mogą być to indywidualne cechy ofiary i sprawcy, takie jak m.in. płeć. Wiele badań pokazuje, że wśród ofiar przemocy rówieśniczej przeważają chłopcy. Są oni też znacznie częściej sprawcami przemocy fizycznej (Pyżalski, 2015) i dopuszczają się bardziej brutalnych czynów niż dziewczyny (Chmura-Rutkowska, 2012). Z kolei dziewczyny częściej angażują się w przemoc relacyjną (Pyżalski, 2014).

Wśród czynników ryzyka związanych ze środowiskiem rodzinnym należy wymienić niższy status społeczno-ekonomiczny rodziny, autorytatywny styl rodzicielstwa (za: Pyżalski, 2012) oraz brak zainteresowania ze strony rodziców życiem szkolnym (Przewłocka, 2015). W piśmiennictwie poświęconym problemowi przemocy rówieśniczej (Ostaszewski, 2012, Przewłocka, 2015) podkreśla się również rolę, jaką odgrywa klimat szkoły, czyli jakość relacji między uczniami, gronem pedagogicznym i rodzicami, cechy środowiska kształcenia i wychowania, bezpieczeństwo fizyczne i emocjonalne w szkole oraz charakterystyka środowiska fizycznego placówki. Problem przemocy rówieśniczej jest mniejszy w szkołach, w których nauczyciele postrzegani są jako życzliwi, bardziej skłonni do pomocy i zainteresowani uczniami (Przewłocka, 2015) oraz tam, gdzie podejmowane są stosowne działania prewencyjne (za: Pyżalski, 2012).

Specyfika przemocy rówieśniczej polega na tym, że bardzo często towarzyszą jej świadkowie (Salmivalli, 2010), którzy wcielają się w różne role. Mogą być asystentami napastnika, osobami go wspierającymi, obserwującymi zdarzenie gapiami, potencjalnymi obrońcami ofiary, którzy jej współczują, ale sami nie podejmują działania, obrońcami, którzy wstawiają się za ofiarą, oraz niezaangażowanymi obserwatorami (za: Komendant-Brodowska, 2009). Reakcje świadków mogą wpływać na zachowanie sprawcy i sytuację ofiary.

Definicje

Istnieje wiele definicji przemocy rówieśniczej, a na jej określenie używa się różnych terminów. Różnice definicyjne oraz metodologiczne przyjęte w prezentowanych w tym rozdziale badaniach mogą wpływać na ocenę skali zjawiska. Relacja między pojęciami: agresja, przemoc oraz *bullying* ma charakter hierarchiczny (Pyżalski, 2012). Agresja to pojęcie najbardziej ogólne, określające świadome podejmowanie wrogich działań mających na celu wyrządzenie komuś szkody (Aronson, Wilson, Akert, 2006). Przemoc to termin nieco węższy. Do przemocy dochodzi wtedy, gdy agresor wykorzystuje swoją przewagę nad ofiarą. Może być ona liczebna, fizyczna, psychiczna lub o charakterze formalnym (Komendant-Brodowska, 2014).

Z kolei *bullying* ma miejsce wtedy, gdy działanie ma na celu wyrządzenie przykrości lub krzywdy (intencjonalność), ma charakter systematyczny (powtarzalność), a ofiara jest słabsza od sprawcy bądź grupy sprawców (nierównowaga sił; Olweus, 2003). Termin *bullying* bywa tłumaczony jako agresja w szkole, agresja rówieśnicza, przemoc w szkole, przemoc rówieśnicza, co nadaje mu bardzo szerokie znaczenie (Pyżalski, 2012). W polskich badaniach określa się go również jako znęcanie się, dręczenie, nękanie, gnębienie czy prześladowanie.

”

Znęca się nade mną kilku kolegów z klasy. Wyzywają mnie, rzucają we mnie różnymi przedmiotami, niszczą moje rzeczy, i wszystko to nagrywają i wrzucają do sieci. Długo to ignorowałem, myślałem, że w końcu się ode mnie odczepią... Doszło do tego, że boję się iść do szkoły czy włączyć Facebooka. Wczoraj z nerwów wymiotowałem.

Chłopak, 16 lat

Z telefonów i maili do Telefonu Zaufania dla Dzieci i Młodzieży 116 111

Istnieją różne systemy klasyfikacji przemocy (*bullyingu* czy szerzej agresji) rówieśniczej. Jeden podziałów zastosowany m.in. w badaniach Instytutu Badań Edukacyjnych (2015) wyróżnia: przemoc werbalną (np. przezywanie, dogadywanie, ośmieszanie), relacyjną (np. wykluczenie z grupy, ignorowanie, nastawianie innych przeciwko osobie), fizyczną (np. pobicie, kopanie, popychania, szarpanie), materialną (np. kradzież, niszczenie przedmiotów) oraz elektroniczną (złośliwe SMS-y, e-maile, wpisy w serwisie społecznościowym, umieszczanie w internecie zdjęć lub filmów ośmieszających ofiarę).

W Ogólnopolskiej diagnozie problemu przemocy wobec dzieci (Włodarczyk, Makaruk, 2013) zrealizowanej przez Fundację Dajemy Dzieciom Siłę (dawniej Fundacja Dzieci Niczyje) formy przemocy rówieśniczej zostały

zaczepnięte z amerykańskiego kwestionariusza *Juvenile Victimization Questionnaire*. Były to: napaść zbiorowa ze strony obcych rówieśników, przemoc fizyczna ze strony znajomych rówieśników lub rodzeństwa, znęcanie się ze strony znajomych rówieśników, przemoc psychiczna (lub emocjonalna) ze strony rówieśników oraz przemoc podczas randki ze strony chłopaka/dziewczyny (spoliczkowanie). W kwestionariuszu znalazło się także pytanie o dotykane intymnych części ciała lub zmuszania do rzeczy związanych z seksem przez rówieśnika, które zostało uznane za formę wykorzystywania seksualnego.

Skala przemocy rówieśniczej

Brakuje danych urzędowych dotyczących zjawiska przemocy rówieśniczej. Statystyki policyjne ograniczają się do zdarzeń, do których doszło na terenie szkół i innych placówek oświatowych¹. Informacje na temat ofiar oraz sprawców tych czynów nie są jednak dostępne. Najczęściej odnotowanymi przez policję przestępstwami w 2016 r. były: kradzież rzeczy (1172 przypadki), zniszczenie lub uszkodzenie cudzej rzeczy (537 przypadków) oraz wymuszenie rozbójnicze (424 przypadki). Od 2013 r. można obserwować spadek prawie wszystkich rodzajów przestępstw popełnianych w szkołach i placówkach oświatowych (udział w bójce lub pobiciu, kradzież rzeczy, rozbój, wymuszenie rozbójnicze, przywłaszczenie oraz zniszczenie lub uszkodzenie cudzej rzeczy). Wyjątek stanowi gwałt, który utrzymuje się na relatywnie stałym poziomie (24 przypadki w 2016 r.).

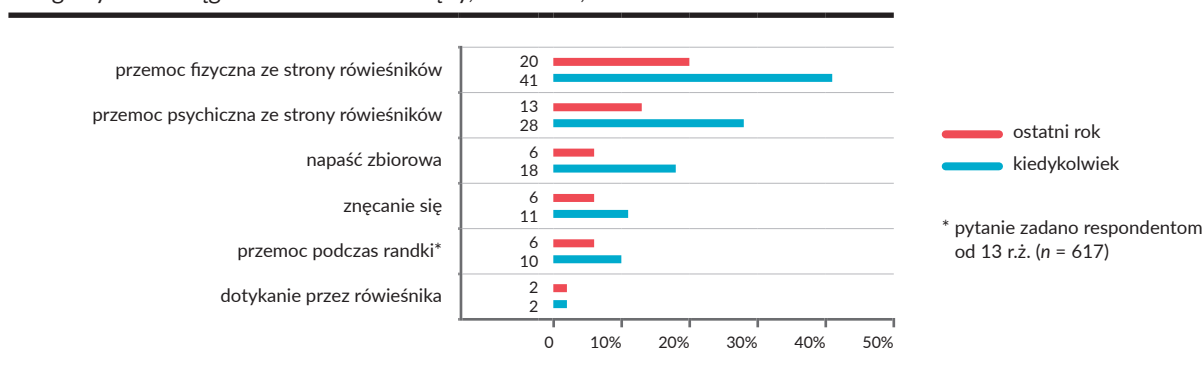
Skalę zjawiska przemocy rówieśniczej w ujęciu wykarczającym poza kontekst szkolny prezentuje Ogólnopolska diagnoza problemu przemocy wobec dzieci (Włodarczyk, Makaruk, 2013) zrealizowana przez Fundację Dajemy Dzieciom Siłę (dawniej Fundacja Dzieci Niczyje) w 2012 r. Badanie zostało przeprowadzone w ogólnopolskiej próbie dzieci i młodzieży w wieku 11–17 lat².

- 1 W statystykach policyjnych uwzględniono przestępstwa, które miały miejsca na terenie: szkół podstawowych, gimnazjalnych, ponadgimnazjalnych, uczelni, placów szkolnych, przedszkoli, żłobków, internatów, akademików, schronisk, domów studenckich.
- 2 Byli to uczniowie IV–VI klasy szkoły podstawowej, I–III klasy gimnazjum oraz I–II klasy szkół ponadgimnazjalnych.

Tabela 1. Wybrane przestępstwa stwierdzone w latach 2013–2016 w szkole i placówkach oświatowych

	2013	2014	2015	2016
Udział w bójce lub pobiciu (art. 158 Kodeksu karnego [kk])	801	383	277	272
Zgwałcenie (art. 197 kk)	22	11	26	24
Kradzież rzeczy (art. 278 kk)	2763	1880	1572	1172
Rozbój (art. 280 kk)	1094	504	218	120
Wymuszanie rozbójnicze (art. 282 kk)	2532	1065	515	424
Przywłaszczenie (art. 284 kk)	424	255	217	199
Zniszczenie lub uszkodzenie cudzej rzeczy (art. 288 kk)	859	606	534	537

Źródło: Komenda Główna Policji (2016).

Wykres 1. Doświadczenie poszczególnych form przemocy rówieśniczej w ciągu całego życia i w ciągu ostatnich 12 miesięcy, N = 1005, %

Źródło: FDN (Włodarczyk, Makaruk, 2013).

Co trzeci respondent (32%) padł ofiarą przemocy rówieśniczej w ciągu roku poprzedzającego badanie, natomiast 59% nastolatków doświadczyło w swoim życiu przynajmniej jednej jej formy. Najczęściej była to przemoc fizyczna (41%), a w dalszej kolejności przemoc psychiczna (28%), napaść zbiorowa³ (18%), znęcanie się (11%) i przemoc podczas randki (10%). Dwa procent respondentów zadeklarowało, że padło ofiarą wykorzystywania seksualnego (dotykania intymnych części ciała) ze strony rówieśnika.

Analizy pokazały, że różne formy przemocy współwystępują ze sobą. Zdecydowana większość osób dręczonych

przez rówieśników doświadczyła przemocy fizycznej i psychicznej, natomiast w prawie połowie przypadków osób, które doświadczyły niechcianego dotyku ze strony rówieśnika doznały również przemocy w związku.

Dostrzegalne są różnice w rozpowszechnieniu przemocy rówieśniczej ze względu na płeć. Chłopcy częściej niż dziewczyny byli ofiarami przemocy fizycznej (48% vs 34%), napaści zbiorowej (23% vs 12%), znęcania się (12% vs 9%) oraz przemocy podczas randki (16% vs 3%), natomiast dotyknięcia intymnych części ciała częściej doświadczyły dziewczyny niż chłopcy (3,6% vs 1,3%). Odsetki ofiar przemocy psychicznej były zbliżone wśród obu płci (28% vs 27%).

Nastolatki w wieku 15–17 lat częściej deklarowały doświadczenia napaści oraz przemocy fizycznej niż ich młodszy koledzy (11–13 lat). Jest to jednak efekt kumulowania się

3 Pytano tylko o sytuację napaści ze strony grupy obcych rówieśników.

doświadczeń, a nie zależności wynikającej z wieku ofiary. W przypadku wydarzeń, które miały miejsce w ciągu roku poprzedzającego badanie, nie ma istotnych statystycznie różnic ze względu na wiek w rozpowszechnieniu tych form przemocy. Wiek nie różnicuje również badanych pod względem doświadczeń niechcianego dotyku ze strony rówieśnika. Jest to natomiast zmienna istotna statystycznie w przypadku bycia ofiarą znęcania, przemocy psychicznej oraz przemocy w związku. Osoby w wieku 11–14 lat znacznie częściej niż ich starsi koledzy (15–17 lat) doświadczały w ciągu roku poprzedzającego badanie znęcania się (7% vs 4%) oraz przemocy psychicznej (16% vs 8%). Z kolei młodsze nastolatki (11–14 lat) w tym samym czasie padały ofiarą przemocy w związku dwa razy częściej niż starsza młodzież (15–17 lat).

Bolesne skutki przemocy były odczuwalne dla 37% osób, które zostały napadnięte przez obcych rówieśników, 30% ofiar przemocy fizycznej, 32% osób dręczonych, 12% osób, które doświadczyły niechcianego dotyku ze strony rówieśnika oraz 11% osób, które zostały spoliczkowane przez swoją sympatię. Na ból po spoliczkowaniu znacznie częściej skarżyły się dziewczyny niż chłopcy (50% vs 5%).

Tabela 2. Sprawcy przemocy rówieśniczej (wielokrotne odpowiedzi)

	Przemoc fizyczna (N = 409), %	Znęcanie się (N = 107), %	Przemoc psychiczna (N = 278), %	Dotykanie intymnych części ciała przez rówieśnika (N = 24), %
Brat	27	13	4	–
Siostra	11	11	1	3
Inny krewny	3	4	2	–
Chłopak, dziewczyna, były chłopak, była dziewczyna	4	6	4	36
Inny znajomy	57	72	79	61
Nie chcę odpowiadać na to pytanie	6	7	12	3

Źródło: opracowanie własne na podstawie Ogólnopolskiej diagnozy problemu przemocy wobec dzieci (2012).

Wśród sprawców przemocy rówieśniczej dominowali chłopcy. Częściej niż dziewczyny dopuszczali się przemocy fizycznej, znęcania, dotykania intymnych części ciała oraz przemocy psychicznej. Co ciekawe, w przypadku przemocy w związku wśród sprawców dominowały dziewczyny. Ponadto większość osób, które dopuściły się przemocy rówieśniczej, stanowili znajomi ofiary. Członkowie rodziny najczęściej byli sprawcami przemocy fizycznej (Włodarczyk, 2013; Włodarczyk, Sajkowska, 2013).

Znaczna część badań koncentruje na zjawisku agresywnych zachowań ze strony innych uczniów. Badania Młodzież (CBOS, 2014) prowadzone są cyklicznie wśród licealistów. Oceniają oni m.in. skalę różnych form przemocy w szkole: fizycznego znęcania się starszych nad młodszymi, cyberprzemocy oraz przemocy materialnej w postaci wymuszania pieniędzy, kradzieży oraz odbierania siłą rzeczy osobistych. Odwołując się do odpowiedzi z lat 2008–2013 (tab. 3), można stwierdzić, że młodzież coraz rzadziej styka się z wszystkimi badanymi formami przemocy.

Tabela 3: Ocena skali poszczególnych form przemocy w szkole przez licealistów

	2008 r., %	2010 r., %	2013 r., %
Fizyczne znęcanie się starszych uczniów nad młodszymi			
Bardzo często	3	3	3
Dosyć często	7	8	5
Dosyć rzadko	41	41	29
W ogóle	49	48	64
Wymuszanie pieniędzy			
Bardzo często	2	1	1
Dosyć często	2	2	1
Dosyć rzadko	16	13	8
W ogóle	80	83	90
Odbieranie siłą rzeczy osobistych, np. Odzieży, plecaków, zegarków itp.			
Bardzo często	1	2	1
Dosyć często	2	2	2
Dosyć rzadko	13	13	9
W ogóle	84	84	88
Kradzieże, np. Z szatni, z plecaków itp.			
Bardzo często	3	2	2
Dosyć często	6	6	4
Dosyć rzadko	47	39	29
W ogóle	43	53	65
Zamieszczenie w internecie kompromitujących koleżanki/kolegów/nauczycieli zdjęć lub filmów			
Bardzo często			2
Dosyć często			3
Dosyć rzadko			24
W ogóle			71

Źródło: CBOS (2013).

W 2013 r. najczęściej wskazywano, że w szkole miało miejsce fizyczne znęcanie się starszych uczniów nad młodszymi (37%) oraz kradzieże (35%). Wśród licealistów 29% było zdania, że uczniowie zamieszczali w internecie kompromitujące kolegów, koleżanki lub nauczycieli zdjęcia lub filmy. Mniejszy odsetek licealistów dostrzegał w swojej szkole problem przemocy materialnej w formie odbierania siłą rzeczy osobistych (12%) oraz wymuszania pieniędzy (10%). Większość wspomnianych zdarzeń została uznana przez badanych za epizodyczne.

Temat przemocy rówieśniczej poruszany jest od wielu lat w Badaniach mokotowskich realizowanych przez Instytutu Psychiatrii i Neurologii w Warszawie (2013) wśród 15-letnich uczniów warszawskich

gimnazjów. Badanie pozwala śledzić trendy związane z wiktyimizacją młodzieży. Pojęcie przemocy obejmowało przemoc zarówno psychiczną, jak i fizyczną.

Tabela 4. Doświadczenia przemocy na terenie szkoły. Trendy w latach 2004–2012

Rok badania	Rzadziej niż raz na miesiąc, %	Okolo raz na tydzień, %	Codziennie lub prawie codziennie, %
2004	22,0	11,5	8,6
2008	26,3	10,2	7,6
2012	29,4	9,3	6,1

Źródło: Bobrowski (2013).

Odsetek 15-latków doświadczających badanych form przemocy na przestrzeni 8 lat prawie się nie zmienił. W 2012 r. 45% uczniów (39% dziewczyn i 51% chłopców) zadeklarowało, że w ciągu roku poprzedzającego badania doświadczało przemocy na terenie szkoły lub w jej pobliżu. Piętnaście procent twierdziło, że sytuacja taka miała miejsce przynajmniej raz w tygodniu. W latach 2008–2012 nastąpił istotny wzrost odsetka dziewczyn, które doznawały przemocy raz w tygodniu (z 5,8 do 9,9), natomiast odsetek chłopców mających takie doświadczenia tak samo często spadł z 14,6 do 8,9.

W 2012 r. 27% badanych (35% chłopców i 20% dziewczyn) przyznało się do bycia sprawcą przemocy w szkole. Od 2008 r. spadł o 5 punktów procentowych (pp.) odsetek osób angażujących się w przemoc. Zmiana była szczególnie widoczna w przypadku chłopców (o 12 pp.).

Problem agresji szkolnej został podjęty także w badaniach prowadzonych przez Instytut Badań Edukacyjnych (2015) wśród uczniów szkół podstawowych (IV–VI klasa), gimnazjalnych oraz ponadgimnazjalnych. Pytania dotyczyły osobistych doświadczeń respondentów z okresu 4 tygodni poprzedzających badania. Większość uczniów przyznała, że w tym czasie padła ofiarą agresywnych zachowań ze strony rówieśników, częściej była to agresja relacyjna i werbalna niż fizyczna.

Wykres 2. Doświadczenia poszczególnych form agresji rówieśniczej w szkole co najmniej raz w ciągu 4 tygodni poprzedzających badanie w podziale na płeć, %



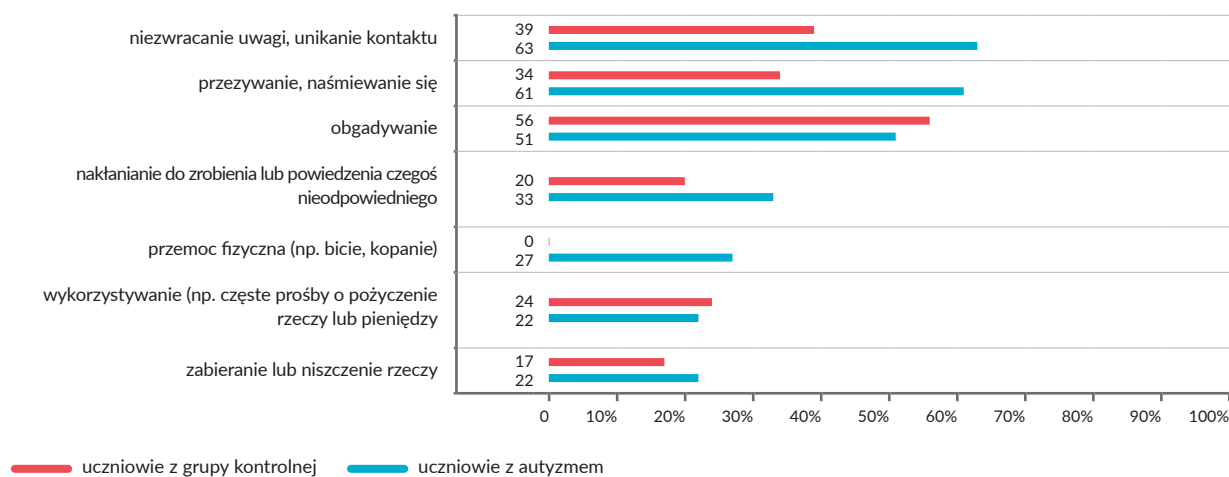
Źródło: IBE (Przewłocka, 2015).

Badania pokazały, że chłopcy częściej niż dziewczyny doświadczali niemal wszystkich form agresji. Różnice ze względu na płeć można zauważyć w przypadku agresji materialnej (36% vs 23%), fizycznej (25% vs 16%) oraz werbalnej (42% vs 31%). Dziewczyny natomiast nieco częściej niż chłopcy były ofiarami przemocy relacyjnej (49% vs 41%). Doświadczanie przemocy elektronicznej dotyczyło w zbliżonym stopniu obu płci (24% vs 23%).

Ze względu na poważne konsekwencje systematycznie doznawanej przemocy rówieśniczej wiele badań skupia się na zjawisku *bullyingu*. W badaniach Instytutu Badań Edukacyjnych (2015) pojawiło się także pytanie o doświadczanie powtarzających się aktów przemocy. Okazało się, że w okresie 4 tygodni poprzedzających badanie co dziesiąta (10%) osoba doświadczyła *bullyingu*. Jego sprawcami, szczególnie w przypadku chłopców, częściej byli inni chłopcy niż dziewczyny. Dziewczyny były dręczone zarówno przez chłopców, jak i dziewczyny.

Problem *bullyingu* (nękania) został poruszony także w Ogólnopolskim Spisie Autyzmu (Płatos, 2016). Podczas badań zapytano uczniów z autyzmem o doświadczenia bycia ofiarą różnych form przemocy: zabierania lub niszczenia rzeczy, wykorzystywania (np. częste prośby o pożyczenie rzeczy lub pieniędzy), przemocy fizycznej (np. bicia, kopania), nakłaniania do zrobienia lub powiedzenia czegoś nieodpowiedniego, obgadywania, przezywania, naśmiewania się oraz niezwracania uwagi i unikania kontaktu.

Wykres 3. Doświadczenia różnych form przemocy w szkole w ciągu 12 miesięcy poprzedzających badanie, N = 59, %

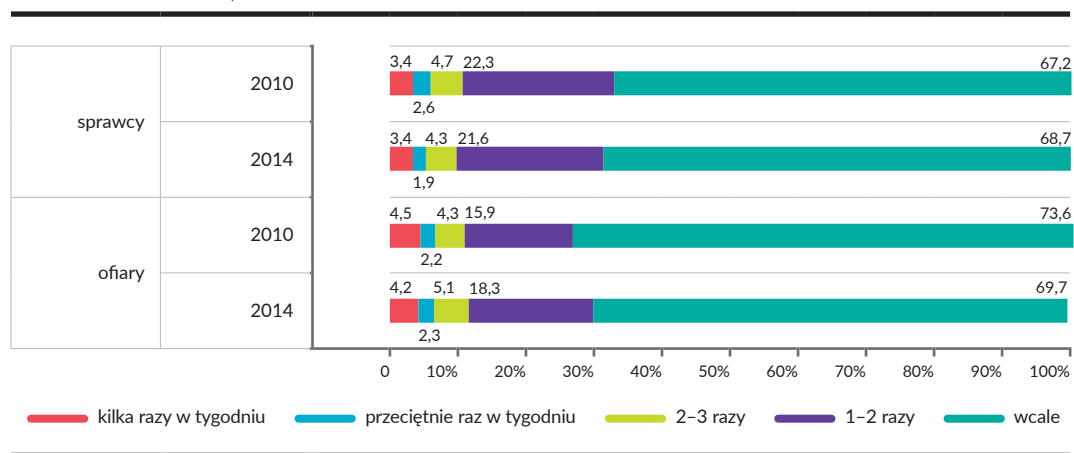


Źródło: Ogólnopolski Spis Autyzmu (Płatos, 2016).

Analizie poddano jedynie odpowiedzi wskazujące na powtarzalność doświadczanych zachowań (odpowiedzi *czasem* lub *często*). Zostały one porównane z odpowiedziami uczniów bez zaburzeń z kręgu autyzmu (wyk. 3). Wyniki badania pokazały, że uczniowie z autyzmem znajdują się w gorszej sytuacji niż ich rówieśnicy. Są 1,5–2 razy bardziej narażeni na doświadczanie *bullyingu*. Wśród osób z autyzmem szczególnie często pojawiały się odpowiedzi świadczące o tym, że padały one ofiarą przemocy relacyjnej oraz werbalnej (niezwracanie uwagi, unikanie kontaktu – 63%, przezywania, naśmiewania się – 61%). Trzydzieści osiem procent respondentów z autyzmem doświadczyło co najmniej jednej z dwóch form przemocy fizycznej.

Według danych pochodzących z międzynarodowych badań *Health Behaviour in School-aged Children* (Małkowska-Szcutnik, 2015) prawie co trzeci uczeń w wieku 11–15 lat (30,3%) co najmniej raz w ostatnich 2 miesiącach poprzedzających badania padł ofiarą *bullyingu* (dręczenia). Do bycia sprawcami przemocy przyznało się 31,3% badanych, a 13,6% osób było w badanym okresie zarówno ofiarami, jak i dręczycielami.

Wykres 4. Zmiany częstości doświadczeń przemocy w szkole młodzieży 11–15-letniej w Polsce w latach 2010–2014, %



Źródło: HBSC (Małkowska-Szcutnik, 2015).

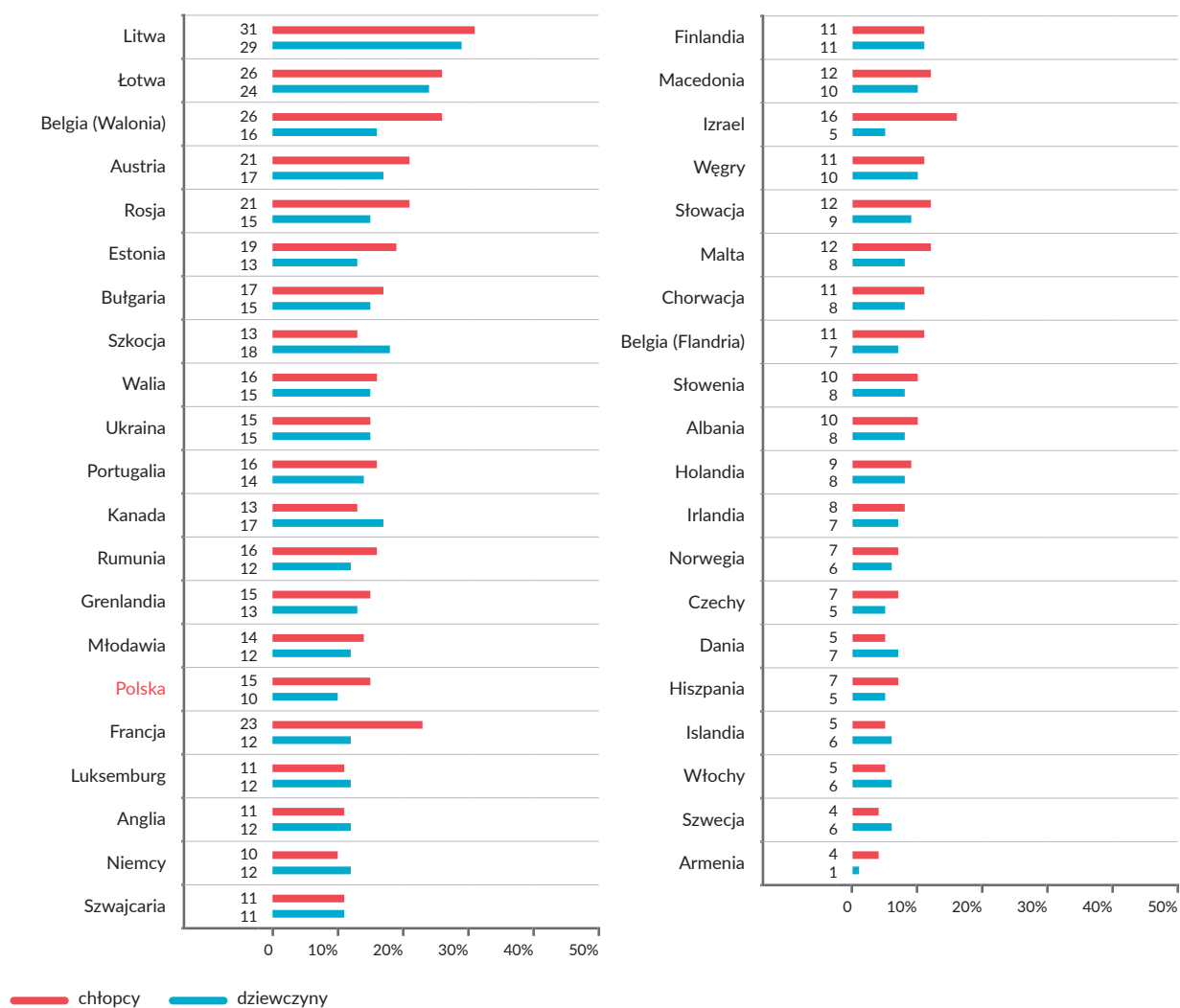
W 2014 r. odnotowano niewielki spadek procentowy sprawców przemocy w stosunku do roku 2010, przy czym istotnie zmniejszył się odsetek sprawców wśród chłopców. Odsetek osób doświadczających *bullyingu* wzrósł istotnie o 3,9 pp. Tendencja ta była widoczna szczególnie wśród dziewczyn.

Tabela 5. Sprawcy i ofiary przemocy w szkole co najmniej 2–3 razy w miesiącu w dwóch miesiącach poprzedzających badanie w podziale na płeć i wiek

	Sprawcy, %			Ofiary, %		
	ogółem	chłopcy	dziewczyny	ogółem	chłopcy	dziewczyny
Ogółem	9,6	13,4	6,0	12,0	14,2	9,8
11 lat	7,3	10,2	4,0	14,2	16,6	11,6
13 lat	10,7	14,8	6,5	12,6	14,9	10,2
15 lat	11,0	15,3	7,2	9,1	10,8	7,6

Źródło: HBSC (Małkowska-Szcutnik, 2015).

Dwanaście procent uczniów przyznało, że padło ofiarą przemocy co najmniej 2–3 razy w miesiącu. Częściej byli to chłopcy niż dziewczyny (14,2% vs 9,8%). Widoczny jest spadek rozpowszechnienia *bullyingu* wraz z wiekiem uczniów. Problem *bullyingu* dotyczył częściej 11-latków niż 15-latków (14,2% vs 9,1%). Uczniowie nieco rzadziej przyznawali się do bycia sprawcami *bullyingu* (9,6%). Ponownie częściej byli to chłopcy niż dziewczyny (13,4% vs 6%) oraz starsi uczniowie niż młodsi (11% vs 7,3%).

Wykres 5. Doświadczenie *bullyingu* co najmniej 2–3 razy w ciągu miesiąca wśród 13-latków w podziale na płeć, %

Źródło: HBSC (2016).

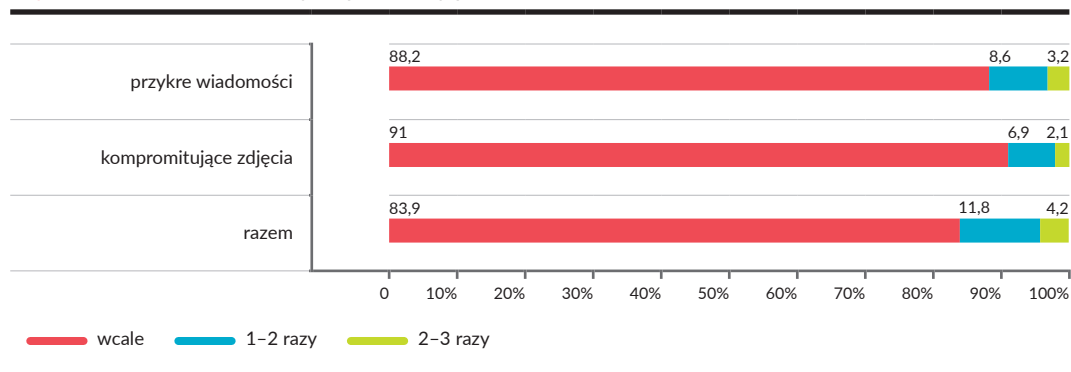
Raport porównawczy z międzynarodowych badań HBSC z 2016 r. wskazuje na duże zróżnicowanie odsetka ofiar *bullyingu* w 42 badanych państwach. Biorąc pod uwagę doświadczenia 13-latków, Polska zajmuje w tym rankingu 16 miejsce. Problem *bullyingu* dotknął 14,9% 13-letnich chłopców i 10,2% 13-letnich dziewczyn przynajmniej 2–3 razy w miesiącu. Jest to lepsza sytuacja niż w krajach bałtyckich, lecz nieco gorsza niż na Węgrzech czy w Czechach.

Swoistą formę *bullyingu* realizowanego za pomocą internetu czy telefonu komórkowego stanowi *cyberbullying*⁴. Podczas badań HBSC (Malinowska-Cieślik, 2015) młodzi ludzie zostali zapytani zarówno o bycie sprawcami, jak i ofiarami dwóch jego form – wysyłania za pomocą internetu lub

4 Temat cyberprzemocy szerzej omówiony został w rozdziale *Zagrożenia dzieci i młodzieży w internecie*.

telefonu komórkowego przykrych wiadomości oraz zamieszczania w internecie kompromitujących zdjęć.

Wykres 6. Doświadczanie cyberprzemocy przez młodzież w wieku 11–15 lat w 2014 r., %



Źródło: HBSC (Malinowska-Cieślak, 2015).

Wśród uczniów w wieku 11–15 lat 16,1% przyznało, że co najmniej raz padło ofiarą cyberprzemocy. Częściej były to dziewczyny niż chłopcy (17,5% vs 14,6%). Jej rozpowszechnienie jest większe wśród starszych nastolatków (18,1% wśród 13-latków i 19,6% wśród 15-latków) niż ich młodszych kolegów (10,6% wśród 11-latków). Przykre wiadomości otrzymało 11,8% badanych, a cyberprzemocy w formie ujawnienia kompromitujących zdjęć doświadczyło 9% uczniów. Przynajmniej 2–3 razy w miesiącu tego rodzaju przemocy rówieśniczej doświadczyło 4,2% młodych ludzi.

Tabela 6. Doświadczanie cyberprzemocy przez młodzież w podziale na płeć i wiek

	Ogółem, %	Chłopcy, %	Dziewczyny, %
Ogółem	16,1	14,6	17,5
11 lat	10,6	10,7	10,5
13 lat	18,1	17,0	19,3
15 lat	19,6	16,4	22,4

Źródło: HBSC (Malinowska-Cieślak, 2015).

Badania Cyberbullying 2010 realizowane wśród gimnazjalistów (Pyżalski, 2012) pokazało, że w ciągu 12 miesięcy poprzedzających badanie uczniowie częściej doświadczali *bullyingu* niż *cyberbullyingu* (30% vs 13%). W tym czasie 44% uczniów było sprawcami *bullyingu*, a 25% – *cyberbullyingu*. Analizy wskazały na związek między zaangażowaniem się uczniów w tradycyjny *bullying* i w przemoc elektroniczną. Okazało się, że wśród osób, które dopuściły się w roku poprzedzającym badanie *bullyingu* 41,9% to także sprawcy *cyberbullyingu*, 2,5% to jego ofiary, a 5% zarówno sprawcy, jak i ofiary. Spośród osób, które doświadczyły w tym czasie *bullyingu*, 20,7% było ofiarami

cyberbullying, 8,9% – jego sprawcami, a 6,9% pełniło obie role. Wśród osób będących zarówno sprawcami, jak i ofiarami *bullyingu* 23,8% angażowało się w cyberprzemoc jako sprawcy, 14,1% – jako ofiary, a 18% – zarówno sprawcy, jak i ofiary. Tylko 44% osób grających obie role nie było zaangażowanych w cyberprzemoc.

Postawy i opinie na temat przemocy rówieśniczej

Badanie Instytutu Badań Edukacyjnych (Przewłocka, 2015) pokazało, że niewielu nauczycieli zdaje sobie sprawę ze skali przemocy szkolnej. Co trzeci (35%) badany wychowawca twierdził, że w jego klasie w ogóle nie mają miejsca akty agresji. Najczęściej dostrzegane przez nich formy przemocy wśród uczniów to wyzywanie, obrażanie czy krzyk (43%), jak również ośmieszanie i poniżanie (42%). Ponad co czwarty nauczyciel (28%) był zdania, że w klasie ma miejsce obgadywanie, izolowanie lub nastawianie klasy przeciwko, co piąty (19%) deklarował, że między uczniami dochodzi do agresji fizycznej. Wychowawcy często nie wiedzieli o istnieniu agresji elektronicznej. Tylko 12% przyznało, że dochodzi do niej wśród jego uczniów. Odpowiedzi nauczycieli mogą zostać zestawione z deklaracjami ich uczniów. Okazuje się, że niewielu wychowawców dostrzega zjawisko *bullyingu* w swoich klasach. Tylko 28% osób przyznało, że wie o problemie dręczenia w sytuacji, gdy co najmniej jeden uczeń twierdził, że jest dręczony i co najmniej 10 osób to potwierdzało.

Nauczyciele i uczniowie zostali także poproszeni o ocenę wagi problemu przemocy i agresji w szkole. Większość nauczycieli uznało badane zjawisko za niewielki problem. Największą wagę nadali oni przemocy werbalnej oraz poniżaniu i ośmieszaniu. Średnia ocena wagi problemu (na skali 0–5, gdzie 0 oznaczało, że *agresja i przemoc nie stanowią żadnego problemu w ich szkole*, a 5 – że *stanowią poważny problem*) wyniosła nieco ponad 2. Przemoc relacyjna, fizyczna oraz elektroniczna uznane zostały za nieco mniejszy problem – średnie około 1,5. Najmniejszą wagę nadano przymuszaniu i zachowaniom o charakterze seksualnym. Także większość uczniów nie postrzega agresji i przemoc w szkole jako dużego problemu. Średnia ocena wagi problemu wyniosła 1,2.

Towarzystwo Edukacji Antydyskryminacyjnej w swoich badaniach (Gawlicz, Rudnicki, Starnawski, 2015) poruszyło problem dyskryminacji wśród uczniów. Zapytano nauczycieli oraz rodziców uczniów z czterech województw⁵ o to, czy dostrzegają w szkole jej przypadki. Dyskryminacja rozumiana była nie tylko jako nierówne traktowanie, ale również jako przemoc motywowana uprzedzeniami. Chociaż tylko część (17–56% w zależności

”

Jesteście moją ostatnią deską ratunku. Jestem w szkole bity i przezywany. Powiedziałem rodzicom, że muszę zmienić szkołę, ale podobno to jest niemożliwe. Codziennie specjalnie spóźniam się do szkoły, bo boję się, że dostanę od chłopaków ze starszej klasy jeszcze przed lekcjami. Wszyscy się ich boją. Muszę też oddawać im pieniądze, ostatnio zniszczyli mi telefon.

Chłopka, 12 lat

*Z telefonów i maili do Telefonu
Zaufania dla Dzieci i Młodzieży
116 111*

5 W badaniu udział wzięli rodzice i nauczyciele z województw: kujawsko-pomorskiego, mazowieckiego, warmińsko-mazurskiego i wielkopolskiego.

”

Na urodzinach znajomego mojej przyjaciółki dwóch chłopaków mnie podrywało. Jakoś tak wyszło, że za dużo wypita i z jednym z nich się pocałowałam. Nawet nie wiem, jak to się stało, że znalazłam się z tymi chłopakami w innym pokoju. Jeden z nich mnie całował, włożył mi rękę w majtki, drugi pilnował, żeby nikt nie wszedł. A potem się zamienili i ten drugi zaczął mnie obmacywać. Próbowалам się wyrwać, krzyczałam, ale nikt nie przyszedł. Nie mogę przestać o tym myśleć. Czuję się brudna. Brzydzę się sobą.

Dziewczyna, 17 lat

Z telefonów i maili do Telefonu
Zaufania dla Dzieci i Młodzieży
116 111

od województwa) nauczycieli uważała, że w szkole dochodzi do dyskryminacji między uczniami, to byli oni częściej świadomi problemu niż rodzice uczniów, którzy w dużej mierze przeczyli zjawisku dyskryminacji wśród ich dzieci. Na pytanie o dostrzeganie dyskryminacji w szkole odsetek odpowiedzi przeczących wśród rodziców wyniósł ponad 70% w każdym z badanych województw.

Konsekwencje

Na negatywne skutki przemoc rówieśnicza narażone są zarówno jej ofiary, sprawcy, jak i świadkowie. Konsekwencje doświadczania przemocy rówieśniczej mogą być rozpatrywane w kontekście zdrowia zarówno psychicznego, jak i fizycznego ofiary. Istnieje związek między powtarzającym się doświadczaniem przemocy rówieśniczej a dolegliwościami natury psychicznej – poczuciem osamotnienia (Nansel, 2001), obniżoną samooceną (Pyżalski, 2012), depresją czy myślami samobójczymi (Klomek, 2008). Negatywne skutki przemocy rówieśniczej mogą być obecne nawet w życiu dorosłym ofiar (Copeland, Wolke, Angold, Costello, 2013; Vassallo, Sanson, Olsson, 2014).

W badaniu HBSC (Due i in., 2005) zmierzono współwystępowanie *bullyingu* oraz objawów psychosomatycznych, takich jak m.in. bóle głowy, pleców, brzucha, zawroty głowy, zły humor, nerwowość, trudności z zasypianiem, samotność czy bezradność. Okazało się, że prawdopodobieństwo nasilenia objawów wrasta wraz z częstością aktów przemocy. W grupie osób, które doświadczały *bullyingu* raz w tygodniu, ryzyko wystąpienia objawów fizykalnych było około dwukrotnie wyższe, a objawów psychicznych nawet do siedmiu razy wyższe niż w przypadku osób, które nie były ofiarami przemocy.

Wyniki badania pokazują, że doświadczenie *bullyingu* może być wskaźnikiem wykluczenia społecznego, na skutek którego może nastąpić wycofanie się z uczestnictwa w życiu społecznym oraz które może negatywnie wpływać na rozwój kompetencji społecznych (za Due i in., 2005) Wskazuje się także na związek bycia ofiarą *bullyingu* z gorszym funkcjonowaniem w szkole (Harel-Fisch i in., 2011).

Co ciekawe, nasilenie konsekwencji psychicznych może zależeć od relacji ofiary ze sprawcą. Badania prowadzone w Stanach Zjednoczonych pokazały, że młodzi ludzie, którzy doświadczali przemocy ze strony rówieśników spoza rodziny, wykazywali wyższy poziom zaburzeń psychicznych niż osoby, które doświadczyły przemocy tylko ze strony rodzeństwa (Tucker, Finkelhor, Turner, Shattuck, 2014).

Analizy badań HBSC (Mazur, Kołoto, 2006) pozwoliły również ustalić związek przemocy rówieśniczej z samopoczuciem psychicznym jej ofiar i sprawców. Badano występowanie czterech dolegliwości: zdenerwowania,

”

Dłużej tego nie wytrzymam. W tym roku zaczęłam chodzić do nowej szkoły w dużym mieście. Codziennie dojeżdżam godzinę, ale zależy mi na dobrej szkole, żeby dostać się na studia. Problem w tym, że dziewczyny w mojej klasie są z bogatych domów. Na każdym kroku pokazują mi, że jestem od nich gorsza. Potrafią powiedzieć do mnie: co tam na wsi, wieśniaro? Ostatnio jedna powiedziała, że zapomniałam się przebrać po dojeniu krów. Chłopaki z klasy się z tego śmieją. Czuję się, jakby ktoś każdego dnia odbierał mi godność. Wychowawczynie czasem zwróci im uwagę, ale one sobie nic z tego nie robią.

Dziewczyna, 15 lat

Z telefonów i maili do Telefonu Zaufania

dla Dzieci i Młodzieży 116 111

rozdrażnienia lub złego humoru, przygnębienia oraz trudności w zasypianiu. Odsetek osób, które często je odczuwały, był wyższy zarówno wśród ofiar, jak i sprawców dręczenia, niż wśród osób, które nie były zaangażowane w przemoc. Ofiary dręczenia skarżyły się na badane dolegliwości częściej niż osoby, które były wyłącznie sprawcami przemocy rówieśniczej. Osoby, które były wyłącznie ofiarami dręczenia, szczególnie często odczuwały przygnębienie, natomiast osoby, które pełniły obie role, znacznie częściej niż pozostali odczuwały zdenerwowanie, rozdrażnienie lub zły humor. Badania pokazały również, że nasilenie dolegliwości wrasta wraz z częstszym doświadczaniem przemocy.

Konsekwencje doświadczania przemocy rówieśniczej mogą zależeć od jej formy. Zwraca się uwagę na to, że ryzyko dolegliwości natury psychicznej jest większe wśród ofiar przemocy emocjonalnej niż przemocy fizycznej (Mazur, Kołoto, 2006). W przypadku *cyberbullyingu* i tradycyjnego *bullyingu* trudno oddzielić ich skutki, ponieważ ofiary przemocy rówieśniczej mogą doświadczać jednocześnie jej tradycyjnych form, jak i cyberprzemocy, często ze strony tych samych sprawców (Pyżalski, 2014).

Konsekwencje przemocy rówieśniczej widoczne są także u jej sprawców. Są oni mniej zadowoleni z funkcjonowania w szkole, czują się słabiej zaangażowani w szkolną społeczność oraz otrzymują gorsze oceny (Slee, 2005). Ponadto wskazuje się na współwystępowanie sprawstwa *bullyingu* z angażowaniem się w bójki, picie alkoholu, paleniem papierosów (Nansel i in., 2001), dopuszczaniem się wandalizmu czy podejmowaniem innych aspołecznych zachowań (Solberg, Olweus, 2003). Badania prowadzone w Stanach Zjednoczonych pokazały, że u dorosłych, którzy w przeszłości angażowali się w przemoc rówieśniczą, występuje podwyższone ryzyko rozwoju antyspołecznego zaburzenia osobowości (Copeland i in., 2013).

Również samo obserwowanie przemocy rówieśniczej może prowadzić do szkodliwych konsekwencji dla zdrowia psychicznego. U osób będących świadkami przemocy wskazuje się nawet na zwiększone ryzyko występowania myśli samobójczych (Rivers, Noret, 2013).

E-mail autorki: katarzyna.makaruk@fdds.pl.

Bibliografia

- Aronson, E., Wilson, T. D., Akert, R. M. (2006). *Psychologia społeczna*. Poznań: Wydawnictwo Zysk i S-ka.
- Bobrowski, K. (2013) Problemy zdrowia psychicznego młodzieży w latach 2004–2012. W: K. Ostaszewski, K. Bobrowski, A. Borucka, K. Okulicz-Kozaryn, A. Pisarska, J. Raduj, D. Biechowska, *Monitorowanie zachowań ryzykownych i problemów zdrowia psychicznego młodzieży. Badania mokatowskie 2012*. Warszawa: Instytut Psychiatrii i Neurologii.
- CBOS (2014). *Młodzież 2013. Raport z badań*. Warszawa: Centrum Badania Opinii Społecznej i Krajowe Biuro ds. Przeciwdziałania Narkomanii.
- Chmura-Rutkowska, I. (2012). Przemoc rówieśnicza w gimnazjum a płeć. Kontekst społeczno-kulturowy. *Forum Oświatowe*, 46(1), 41–73.
- Copeland, W. E., Wolke, D., Angold, A., Costello, E. J. (2013). Adult Psychiatric Outcomes of Bullying and Being Bullied by Peers in Childhood and Adolescence. *JAMA Psychiatry*, 70(4), 419–426.
- Due, P., Holstein, B. E., Lynch, J., Diderichsen, F., Gabhain, S. N., Scheidt, P., Currie, C. (2005). Bullying and symptoms among school-aged children: international comparative cross sectional study in 28 countries. *European Journal of Public Health*, 15(2) 128–132.
- Gawlicz, K., Rudnicki, P., Starnawski, M. (red.). (2015). *Dyskryminacja w szkole – obecność nieusprawiedliwiona. O budowaniu edukacji antydyskryminacyjnej w systemie edukacji formalnej w Polsce. Raport z badań*. Warszawa: Towarzystwo Edukacji Antydyskryminacyjnej.
- van Geel, M., Vedder, P., Tanilon, J. (2014). Relationship between peer victimization, cyberbullying, and suicide in children and adolescents. A meta-analysis. *JAMA Pediatr*, 168(5), 435–442.
- Harel-Fisch, Y., Walsh S. D., Fogel-Grinvald, H., Amitai, G., Pickett, W., Molcho, M., Due, P., de Matos, M. G., Craig, W. (2011). Negative school perceptions and involvement in school bullying: A universal relationship across 40 countries. *Journal of Adolescence*, 34(4), 639–652.
- HBSC (2016). *Growing up unequal: gender and socioeconomic differences in young people's health and well-being Health Behaviour in School-aged Children Study: international report from the 2013/2014 survey*. World Health Organisation.
- Klomek, A. B., Marrocco, F., Kleinman, M., Schonfeld, I. S., Gould, M. S. (2008). Peer victimization, depression, and suicidality in adolescents. *Suicide Life Threat Behav*, 38(2), 166–180.
- Komenda Główna Policji. *Przestępczość w szkole i innych placówkach oświatowych*.
- Komendant-Brodowska, A. (2009). Grzech zaniechania. Świadkowie przemocy szkolnej w perspektywie teorii gier. *Decyzje*, 11, 5–47.
- Komendant-Brodowska, A. (2014). *Agresja i przemoc szkolna. Raport o stanie badań*. Warszawa: IBE.
- Malinowska-Cieślak, M. (2015). Cyberprzemoc. W: J. Mazur (red.), *Zdrowie i zachowania zdrowotne młodzieży szkolnej w Polsce na tle wybranych uwarunkowań socjodemograficznych. Wyniki badań HBSC 2014* (s. 212–219). Warszawa: Instytut Matki i Dziecka.
- Małkowska-Szcutnik, A. (2015). Przemoc w szkole (bullying). W: J. Mazur (red.), *Zdrowie i zachowania zdrowotne młodzieży szkolnej w Polsce na tle wybranych uwarunkowań socjodemograficznych. Wyniki badań HBSC 2014* (s. 205–211). Warszawa: Instytut Matki i Dziecka.
- Mazur, J., Kołoto, H. (2006). Związek między przemocą rówieśniczą w szkole a samopoczuciem psychicznym uczniów gimnazjum. *Dziecko Krzywdzone. Teoria, badania, praktyka*, 5(1), 80–92.

- Nansel, T. R., Overpeck, M., Pilla, R. S., Ruan, W. J., Simons-Morton, B., Scheidt, P. (2001). Bullying behavior among U.S. youth: Prevalence and association with psychosocial adjustment. *Journal of the American Medical Association*, 285, 2094–2100.
- Olweus, D. (2003). A profile of bullying at school. *Educational Leadership*, 60(6), 12–17.
- Ostaszewski, K. (2012). Pojęcie klimatu szkoły w badaniach zachowań ryzykownych młodzieży. *Edukacja*, 4(120), 22–38.
- Płatos, M. (red.). (2016). *Ogólnopolski Spis Autyzmu. Sytuacja młodzieży i dorosłych z autyzmem w Polsce*. Warszawa: Stowarzyszenie Innowacji Społecznych „Mary i Max”.
- Przewłocka, J. (2015). *Bezpieczeństwo uczniów i klimat społeczny w polskich szkołach. Raport z badań*. Warszawa: IBE.
- Pyżalski, J. (2012). *Agresja elektroniczna i cyberbullying jako nowe ryzykowne zachowania młodzieży*. Kraków: Oficyna Wydawnicza „Impuls”.
- Pyżalski, J. (2014). Elektroniczna agresja rówieśnicza – ustalenia empiryczne ostatniej dekady. W: J. Jaroczyńska (red.), *Uzależnienia behawioralne i zachowania problemowe młodzieży. Teoria, diagnoza, profilaktyka, terapia* (s. 3–47). Bydgoszcz: Wydawnictwo Uniwersytetu Kazimierza Wielkiego.
- Pyżalski, J. (2015). Przemoc rówieśnicza w szkole – badania retrospektywne studentów pedagogiki. *Studia Edukacyjne*, 34, 177–196.
- Rivers, I., Noret, N. (2013). Potential suicide ideation and its association with observing bullying at school. *Journal of Adolescent Health*, 53(1), S32–S36.
- Salmivalli, C. (2010). Bullying and the peer group: A review. *Aggression and Violent Behavior*, 15, 112–120.
- Solberg, M., Olweus, D. (2003). Prevalence estimation of school bullying with the Olweus Bully/Victim Questionnaire. *Aggressive Behavior*, 29, 239–268.
- Tucker, J. C., Finkelhor, D., Turner, H., Shattuck, A. M. (2014). Sibling and peer victimization in childhood and adolescence. *Child Abuse & Neglect*, 38(10), 1599–1606.
- Vassallo, S., Sanson, A., Olsson, C. A. (2014). 30 years on: Some key insights from the Australian Temperament Project. *Family Matters*, 94, 29–34.
- Włodarczyk, J. (2013). Przemoc rówieśnicza. Wyniki Ogólnopolskiej diagnozy problemu przemocy wobec dzieci. *Dziecko Krzywdzone. Teoria, badania, praktyka*, 12(3), 62–81.
- Włodarczyk, J., Makaruk, K. (2013). *Ogólnopolska diagnoza problemu przemocy wobec dzieci. Wyniki badania*. Warszawa: Fundacja Dzieci Niczyje.
- Włodarczyk, J., Sajkowska, M. (2013). Wykorzystywanie seksualne dzieci. Wyniki Ogólnopolskiej diagnozy problemu przemocy wobec dzieci. *Dziecko Krzywdzone. Teoria, badania, praktyka*, 12(3), 63–100.

Przemoc rówieśnicza

Celem rozdziału jest przedstawienie przeglądu statystyk na temat przemocy rówieśniczej w Polsce. W rozdziale zaprezentowano dostępne dane zbierane przez policję, wyniki badań ilościowych dotyczących rozpowszechnienia wiktyimizacji i sprawstwa przemocy rówieśniczej, a także opinie o problemie. Znaczna część badań omówionych w rozdziale koncentruje się na przemocy szkolnej. Z powodu różnic metodologicznych i definicyjnych między badaniami trudno określić skalę problemu. Z badań wynika, że nastolatki częściej doświadczają tradycyjnej przemocy niż przemocy elektronicznej. Sprawcami i ofiarami przemocy fizycznej są częściej chłopcy. Dziewczyny częściej angażują się w przemoc relacyjną. Z prezentowanych badań wynika, że zarówno uczniowie, jak i nauczyciele nadają problemowi przemocy rówieśniczej małą wagę, w dodatku niewielu nauczycieli dostrzega przemoc wśród uczniów.

Słowa kluczowe

przemoc rówieśnicza, *bullying*, *cyberbullying*, przemoc szkolna

Bullying

The aim of the chapter is to provide an overview of statistics on peer violence in Poland. The chapter presents available data collected by the police and the results of the quantitative research on the prevalence of peer victims and perpetrators, as well as on the opinion on the problem. Majority of the research discussed in the section focuses on school violence. Due to the methodological and definitional differences between studies it is difficult to determine the scale of the problem. Research shows that teenagers often experience traditional bullying than cyberbullying. Perpetrators and victims of physical violence are more often boys. Girls more often than boys experience relational aggression. Presented research shows that both students and teachers give the problem of bullying little importance, in addition, few teachers notice violence among students.

Keywords

peer victimization, bullying, cyberbullying, school violence

Cytowanie:

Makaruk, K. (2017). Przemoc rówieśnicza. *Dziecko Krzywdzone. Teoria, badania, praktyka*, 16(1).



Artykuł jest dostępny na licencji Creative Commons Uznanie autorstwa – Użycie niekomercyjne – Bez utworów zależnych 4.0 Międzynarodowe.